

ЕКОНОМСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ КАО ФАКТОР БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВА

Дејан В. Куртов и Раде В. Славковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Економске интеграције у почетној фази имају за примарни циљ економски интерес, а безбедност није наглашена. Ипак, у остваривању економског интереса води се рачуна о ризику пословања, јер се ризик пословања смањује у стабилном политичком окружењу и постојању високог нивоа безбедности, што омогућава економским субјектима постизање жељених позитивних ефеката и синергијског ефекта деловања у остваривању циља интеграције. Зато безбедност треба посматрати као заједнички интерес свих субјеката укључених у интеграциони процес, а економску безбедност држава као један од кључних елемената на којима почива глобална безбедност.

У оквиру економске интеграције изражена је уска повезаност и међузависност између држава чланица, а због отворености граница интензивно се одвија несметано кретање људи, роба, капитала и информација. Због изражене међузависности, угрожавање безбедности у било ком делу држава чланица проузроковаће последице на читавом простору интеграције. Из тих разлога, ради заштите сопствених интереса, личне, економске и свих других врста безбедности, државе чланице у развоју интеграције теже да регулишу заједничко деловање по питању безбедности на простору интеграције, што значајно утиче на стабилност у региону.

Кључне речи: *економске интеграције, безбедност, трговина, регионална сарадња, глобализација*

Увод

На самом почетку свог постојања човек се удруживао у племенске заједнице ради остваривања својих циљева да преживи, а у групи је могао да оствари успешне акције у лову и обезбеди заштиту, како не би постао жртва. У првобитној заједници, с обзиром на одсуство производње не може се говорити о размени производа. Тек на одређеном степену развоја, са појавом нације као друштвене категорије настали су и првобитни облици економских односа. Са настанком класне поделе међу људима, развојем производних снага и прве друштвене поделе рада, дошло је до стварања вишка производа и могућности размене. Тако да се почетак размене везује прво између робовласничких, а потом феудалних заједница. Тада-

шња међународна трговина одвијала се за потребе владара и припадника владајуће класе, била је нередовна и мала по обиму и вредности због честих хаварија услед непостојања путева и лоших превозних средстава, вршене су пљачке у току транспорта, јер није било међународне правне сигурности. Уочава се одсуство безбедности у реализацији тадашњих економских односа.

Светско тржиште формира се у периоду распада феудализма и настајања капитализма као доминантног друштвено-економског система. Са бржим развојем производње све више је расла и тражња за сировинама, репродукционим материјалима и опремом који се нису могли наћи или произвести у потребним количинама или по довољно ниским трошковима производње у једној држави или националној привреди. Такође, национално тржиште је постало мало за пласман робе и потребе потрошње и указала се потреба за излазак на светско тржиште.

Заснованост националних економија на спољној трговини и међународном кретању капитала у даљем економском развоју достигао је ниво када је било неопходно дубље међународно повезивање националних привреда. Изражавајући заједничке интересе у области међународне трговине државе су почеле да се удружују, склапају споразуме и зачну прве облике економских интеграција, формирајући их ради остваривања заједничких економских интереса. Процес економске интеграције најпре је отпочео у развијеним земљама, а касније се шири и на земље у развоју које су желеле да преко предности економских интеграција убрзају свој привредни развој.

До велике кризе светског тржишта и обављања међународне трговине дошло је после светске економске кризе (1929–1933) када је наступио период протекционизма у спољнотрговинској политици развијених земаља услед увођења низа ограничења у трговини и увођења царинских мера које су економије ограничиле у оквиру националних држава. Економске интеграције интензивније се развијају после другог светског рата са нараслом потребом за повезивањем националних привреда. Данас са процесом глобализације још израженија је међузависност између националних привреда и очљиво је нарастање потреба да се проширује тржиште, са једне стране за развијене земље и транснационалне компаније ради увећавања профита, а са друге стране за земље у развоју и неразвијене земље ради остваривања позитивног раста и убрзања привредног развоја.

Економски развој државе, данас свака земља препознаје као један од својих приоритета, а ова област добија и све већи значај у области безбедности, јер један од значајних услова да нека земља постане чланица интеграције је стање безбедности у тој држави.

Одређење и класификација економских интеграција

Реч интеграција је латинског порекла (*Integratio*) и дословно тумачење термина своди се на повезивање независних и одвојених елемената односно делова у целину. Интеграције се дефинишу као обнављање, допуњавање нечега оним што му је битно, односно филозофски се тумачи као прелазак из једног хаотичног, расутог стања у сређено стање [1]. Интеграције као економска категорија користи се у области међународних економских односа као међународна економска појава и процес.

Појам *међународне економске интеграције* релативно је кратко у употреби, а почео се употребљавати од друге половине XX века, када је интензивније отпочело економско повезивање држава и њихова заједничка сарадња на унутрашњем и спољном плану кроз формирање различитих нивоа интеграција међу земљама.

Професор Адамовић Љубиша дефинише појам на следећи начин: „Под економском интеграцијом подразумева се такав облик међународне економске сарадње која има за циљ стално јачање узајамне зависности двеју или више националних привреда са тенденцијом њиховог повезивања у јединствени привредни механизам“ [2, страна 4].

Има мноштво међусобно сличних тумачења појма интеграција, али са аспекта тематике битно је издвојити и тумачење регионалне интеграције какву је изнео Милорад Унковић: „Регионална интеграција представља чврсто и дугорочно повезивање земаља у циљу остваривања економских и политичких интереса, те изналажење путева за ефикаснију сарадњу привредних субјеката земаља у интеграцији“ [3, страна 269].

Економске интеграције настају на основу политичке воље државе која је довољно снажна да такву идеју наметне и на бази споразума између суверених држава, што подразумева неку врсту институционалне форме удруживања. Са друге стране поједине корпорације и компаније економске интеграције посматрају као проширена национална тржишта на којима желе да буду заштићена од утицаја својих конкурената ради остварења економије обима и повећања конкурентске предности на другим тржиштима, те на тај начин интеграције настају као жеља тих субјеката да увећају своју моћ и профит.

Економска интеграција је у основи интеграција тржишта. Слободно кретање добара и услуга је темељно начело економске интеграције [4, страна 248].

Остваривање процеса међународне економске интеграције може се заснивати на два метода: институционалном и функционалном [5, страна 84].

Институционални метод интеграције подразумева формирање економских интеграција споразумом између земаља чланица. По том споразуму земље чланице се одричу суверенитета у вођењу националне економске политике и преносе је на заједничке органе који воде заједничку економску политику у интересу земаља чланица интеграције. Државе су опредељене да воде заједничку економску политику кроз изграђен институционални систем, односно заједнички орган на нивоу интеграције као целине у коме земље чланице имају свог представника и на неком од усвојених принципа доношења одлука воде економску политику која ће испунити заједничке економске интересе. Како у националним оквирима држава врши интервенцију у привреди и у овим интеграцијама на основу успостављеног органа развијен је институционални механизам којим се врши интервенција у циљу заштите заједничких интереса. Овај метод интеграције подржавају економски теоретичари који се залажу за организовано мешање државе у привредни живот. Такође, сматрају да треба економску сарадњу успостављати на регионалном нивоу између држава где постоји сличност у погледу нивоа економског развоја, економске политике и карактеристика политичког система. Односи између интегрисаних држава су у овом методу либерализовани, али истовремено постоје ограничења између њих и других држава у свету ван те интеграције.

Функционални метод¹ интеграције заснива се на схватању да тржиште има централну улогу у процесу економске интеграције. Према схватању заступника овог метода интеграције најважнији параметар за интеграциони процес треба да буде тржиште и његове законитости, такође треба елиминисати ограничења у међународним економским односима. Кроз слободно деловање тржишних законитости произвођачи и потрошачи на светском тржишту могу се повезати на начин који најбоље одговара њиховим интересима. Заснивање интеграције на функционалном методу негира у потпуности успостављање институционализованих интеграционих механизма са којима се ограничава кретање робе и капитала на светском тржишту. Овај облик интеграција настаје под утицајем деловања транснационалних компанија (У даљем тексту: ТНК), банака и других финансијских институција.

„Зависно од степена на коме две или више земаља интегришу своје привреде често се чини класификација привредних интеграција на: преференцијална подручја, зоне слободне трговине, царинске уније, економске уније и комплетне интеграције (укључивши и политичку унију)“ [6]. У економској теорији ова подела уједно представља одвијање интеграција по фазама, с тим да се код неких препознају 4 фазе, код неких седам нивоа интегрисаности држава.

„Преференцијално подручје подразумева да земље тог подручја, у међусобном промету примењују повлашћене, дакле ниже царине, од оних које примењују на земље ван тог подручја“ [6]. На овом нивоу интеграције уговарају се споразуми о преференцијалној царинској тарифи, односно трговински споразум, као на пример споразум о слободној трговини између Норвешке, Естоније, Летоније и Литваније.

Зона слободне трговине представља следећи ниво интегрисаности под којом се подразумева споразум између две или више земаља према којем се укидају међусобно царине и друга ограничења у робном промету. При томе свака од земаља чланица зоне слободне трговине задржава суверенитет у спољнотрговинској политици према трећим земљама односно земљама нечланицама. То значи да свака од земаља чланица зоне задржава своју ранију царину и друга трговинска ограничења према земљама нечланицама. Споразум о зони слободне трговине обично прати одредба која обавезује увознике робе у зону да прилажу потврду о пореклу робе. Њен циљ је да се идентификује роба произведена у зони слободне трговине и она пореклом из земаља нечланица, са циљем да се спречи злоупотреба од увозника и онемогући увоз робе изван зоне преко земаља чланица са најнижом царином у зони. Пример је Европска зона слободне трговине (ЕФТА – Исланд, Лихтенштајн, Норвешка, Швајцарска).

Наредни ниво интегрисаности је царинска унија. У овој фази интеграције елиминишу се царине и друга трговинска ограничења између земаља чланица. У том погледу нема никакве разлике у односу на зону слободне трговине. Разлика је међутим у односу на спољнотрговинску политику према трећим земљама (нечланицама) и она подразумева успостављање заједничке царинске тарифе земаља чланица која замењује дотадашње националне царине. Тако царинска унија према трећим земљама иступа као јединствено царинско подручје. Најбољи пример је како су на овом нивоу биле организоване земље Бенелукса.

¹ У литератури се све мање употребљава овај назив, а све више је заступљен као спонтани или тржишни облик интеграције

Сложенији облик у процесу економске интеграције представља економска унија. На овом нивоу интеграције коначно се остварује такав вид сарадње који поред слободне кретања робе, капитала и радне снаге, подразумева координацију свих видова економске политике као што су на пример пољопривредна, индустријска, саобраћајна, социјална, регионална, фискална, монетарно-кредитна и других политика, укључујући успостављање јединственог новца. Економска унија значи стапање више националних привреда у јединствени привредни систем. Овај облик је била Европска унија пре наступања монетарне уније.

„Комплетна интеграција је највиши ниво економске интеграције код које се уводе наднационални органи (на пример у ЕУ – Европски парламент, Европски суд, председник Европског савета, министар спољних послова), координирају се војна и безбедносна сарадња (Шенгенски споразум). Уводи се јединствен новац за земље које желе и испуњавају услове и координира фискална политика и политика ширења интеграције“ [6]. Европска унија је постала европска унија, а претходно је прошла све облике економског интегрисања.

Теоријска мисао о утицају економских интеграција на безбедност

У теорији постоје различити приступи о проблему остваривања мира облицима међународног организовања. Многи теоретичари који су се бавили овом облашћу дали су значајан теоријски допринос разумевању интеграција, као и виђењу узрока, последица, потреба и начина остваривања. Теоретичари који су се бавили облашћу интеграција давали су и шире погледе на остале сфере економских односа као нпр. у области привредног развоја, међународне поделе рада, трговине, извоза капитала итд. Повезивање националних привреда проучавано је и у прошлости у разматрању феудалних односа и с почетком капиталистичког начина привређивања. У оквиру овог дела рада, разматраће се теорије економске мисли о интеграцијама у XX веку и данас, функционалистички и неофункционалистички приступ, а затим либералистички и институционалистички правац. Појава више праваца у економској мисли је логичан резултат појаве вишесмерних процеса у економији, односно збивањима на пољу међународних економских односа и потреба да се изнађу начини и решења успешног функционисања националних економија.

Британски теоретичар Дејвид Митрани (David Mitranу) сматра се утемељивачем функционалистичког концепта који је своја теоријска промишљања изнео у књизи „*The progress of International Government*“ 1933. године, а затим 1943. у делу под насловом „*A Working Peace System*“. Прво дело је настало као реакција на неуспехе међународне организације Друштва народа, а изнети ставови представљају основ и инспирацију за успостављање међународних организација након Другог светског рата. Намера му је била да изнесе могуће решење за успостављање мира у свету кроз презентовање начина уређења међународних односа који би искључили конфликти и омогућили постизање људског благостања.

„Функционализам отклањању ризика од ратова прилази индиректно, кроз настојање да се на међународном плану створе такви друштвени услови који ће, довести до тога да избијање ратова постане, ако не у потпуности искључено, оно бар веома

мало вероватно. Управо због чињенице да није непосредно оријентисан на само отклањање опасности од ратова, већ да улази дубље у проблематику ширих друштвених односа на међународном плану, функционалистички приступ није само један од приступа обезбеђењу мира, већ представља један од теоријских праваца који се бави изналажењем путева и начина за шире редефинисање односа у међународној заједници“ [7, страна 87].

У схватањима функционалиста, политика у себи носи конфликт, а с друге стране неполитичке области у које спада и економија доносе корисност и потребно је да и људи схвате да имају корист од напредовања у тим областима. Чарлс Пентланд (Charles Pentland) наводи „да технолошке, економске и социјалне силе могу да трансформишу свет“ [8, страна 65]. Управо на ове области функционалисти концентришу своје напоре, тврдећи да одређене економске потребе гурају државе у међусобно повезивање и сарадњу, јер настале проблеме не могу самостално решавати. Такође, у функционалистичкој теорији уочава се становиште да развој технике има за последицу да између људи ствара све бројније и сложеније везе и да је њен коначни исход међусобно повезивање и солидарност између људи и земаља. Међусобна повезаност и привидно брисање граница, сматрају функционалисти, најбољи је начин задовољења потреба, те у основи то представља начин превазилажења ограничености националног нивоа. „Дакле кључна карактеристика функционалистичког теоријског приступа састоји се у постепеном превазилажењу националних суверенитета који, у судару са другим суверенитетима, представљају основ за конфликте и који, и независно од тога, бескорисно и штетно деле човечанство и чине га мање способним за бављење питањима задовољења низа људских потреба“ [7, страна 93].

Са тачке гледишта функционалиста ово постепено превазилажење националних држава је неопходно, јер су улога и место националних држава у модерном свету превазиђени. Дејвид Митрани о националним државама каже да су „сувише слабе да би нам обезбедиле једнакост и сувише јаке да би нам дозволиле слободу“ [9, страна 141].

Функционализам заступа став да успостављање односа, веза и зближавања међу народима смањује вероватноћу избијања ратова, баш као што Митрани указује да „проблем нашег времена није како да се народи одржавају у мирној раздвојености, већ како да се учини да буду заједно активни“ [10, страна 28].

Функционализам пружа позитиван допринос светском миру кроз изнету претпоставку да је кључни узрок ратова лоше економско и социјално стање у коме се налази човечанство. Они решење проблема виде кроз успостављање међународне сарадње у областима друштвеног живота који нису политички и кроз заједничко прекогранично решавање тих проблема и група проблема. Даље истичу да развијање осећаја солидарности доприноси даљем продубљивању међународне сарадње у истим областима и проширивању на нове области.

Функционалистичка теорија је нашла своје утемељење у пракси на плану регионалног повезивања и то повезивања западноевропских земаља. „Модификовани облик функционалистичког концепта, заснован на искуствима прве од Европских заједница, Европске заједнице за угаљ и челик, основане у Паризу 1951. године назван је неофункционални концепт, а његов родоначелник је амерички научник Ернст Хас (Ernst Haas). Пре свега неофункционализам подразумева да је циљ интеграционог

процеса успостављање европске федерације. Интеграциони процес започиње у економском домену, да би се касније проширио на политички домен. У почетку, интеграциони процес није завистан од шире подршке јавности, већ само од подршке елита, односно интересних група, да би током развоја тог процеса и захваљујући том развоју накнадно дошло до шире подршке процесу“ [7, страна 95–96]. Кључни допринос неофункционалистичкој теорији дао је Мартин Холанд (Martin Holland) који је указао на значај наднационалних органа у интеграционом процесу.

Упоредо са наведеним теоријским разматрањима развијао се либералистички правац који своје ставове темељи на демократији као политичком облику уређења државе, слободној трговини у међународним односима и улози међународних институција у односима међу државама.

Британски економиста Адам Смит (Adam Smith 1723–1790) свакако је поставио темеље у економској мисли либерала залажући се за економску слободу и слободну конкуренцију одбацивањем свих заштитних царина и ограничења и потпуног одбацивања државног интервенционизма [11, страна 21]. У односу на Адама Смита, Давид Рикардо (David Ricardo) своје дело *Начела политичке економије* изразио је у условима када су принципи економског либерализма постали стварност и он те принципе узима као вечите и непроменљиве претпоставке [11, страна 22]. У својим економским учењима класици економске мисли у изношењу ставова полазе од неопходног остваривања услова слободне конкуренције. На овим основама развили су се ставови либерала да се помоћу тржишних механизма уклањају царинске и нецаринске баријере у слободној трговини, у економском смислу елиминишу се националне границе, успостављају јединствени услови привређивања и остварују услови за успостављање економских интеграција и интеграцију тржишта и тржишних цена. Паралелно са економском мишљу развијају се и изучавања односа економије и безбедности и развој либералних теорија међународне безбедности које „полазе од претпоставке да демократија, трговина и чланство у међународним организацијама смањују склоност држава да решавају спорове организованим насиљем“ [12].

Либерали у слободној трговини и економској међузависности уочавају могућност остваривања мира и превазилажење конфликта и сукоба на регионалном и глобалном нивоу. Трговина би, по Адаму Смићу „природно, морала бити међу народима, као и међу појединцима, веза слоге и пријатељства...“ [13, страна 678], зато што, по Ерику Виду (Erich Weede) „промовише просперитет, а просперитет промовише демократију“ [14, страна 519] што умањује могућност избијања ратова јер „демократије не ратују међусобно, то јест оне конституишу сепаратну зону мира“ [14].

На основу става да демократије не ратују између себе, амерички теоретичар Мајкл Дојл (Michael W. Doyle) је у свом делу *Kant, liberal legacies and Foreign Affairs* истакао мишљење да је насилан сукоб између либералних демократија немогућ, да ће два слично уређена друштва наћи мирно решење, кроз констатацију да либерализам јача изгледе за „сепаратни мир међу либералним друштвима“ [15, страна 206]. С тим да треба нагласити, да уочава како либерална демократија није постала универзална вредност у свету.

Чињеница је да се распадом СССР и одустајања држава од социјалистичког уређења, до данас број демократских држава увећао и да је процесом глобализације међународна сарадња почела да се шири. У већем броју земаља демократи-

зација друштва донела је стабилност и развој. Са друге стране негативан тренд који производи сукобе у свету је војни интервенционализам. Сматрам да то проистиче из уверења Сједињених Америчких Држава (У даљем тексту: САД), да су демократија и слободна економија једини легитиман и праведан поредак, те су кроз политику засновану на ставовима у својој стратегији националне безбедности, предузимале војне мере у недемократски изграђеним државама, ради промене режима и изградње демократије. И поставља се питање да ли су ти постављени циљеви остварени? Јер смо данас сведоци, да је после извршених војних интервенција остала демократска изградња или је успостављена нестабилна демократија, и да су се у супротном развили унутрашњи сукоби који су произвели регионалну нестабилност и прете глобалној безбедности.

Либералисти такође истичу и улогу међународних организација, јер чланство у њима „смањује тенденције држава да иду у рат једне против других, додуше у мањој мери него што то чине демократија и трговина“ [12].

Демократија, трговина и међународне организације заједно утичу на не сукобљавање између демократски уређених држава, као што истичу Мауер и Ковелти (Mauer V. и Cavelti M.D.) „дуги мир који међу њима постоји кумулативни је резултат све три либералне праксе“ [16, страна 30].

Супротна размишљања од либералиста имају институционалисти који сматрају да се репродукција не може одвијати на бази либералистичких начела, јер се тржиште не може проширити либерализацијом, већ планирањем и програмирањем, а циљеви се могу постићи општом политиком економског развоја. С једне стране наглашавају важност регионалне заштите националних економија (P. Sreeten, K. W. Rothschild, T. Scitovsky i J. Bhagwati), а с друге стране у интеграцијама виде регионално проширење улоге државе у међународним економским односима [17, страна 122].

У новије време долази до приближавања ставова либералиста и институционалиста. Док се либерали све више окрећу решењима регулације тржишта слободне конкуренције путем усклађених политика националних влада у одређеним подручјима економије, институционалисти се све више прихватају либералних ставова о потреби ширења тржишних законитости и залажу се за схватање интеграције као сложеног састава с бројним елементима који су предмет међусобних интеракција држава.

Регионалне иницијативе у економској сфери

Као што је објашњено, економске интеграције имају различите нивое у развоју. Неке остају на нивоу иницијативе (Црноморска економска сарадња), друге се развијају у виши облик интегрисања (Европска унија), а неке временом престају да постоје.² Постојеће најзначајније организације и заједнице су: Европска унија (ЕУ), Споразум о слободној трговини у Северној Америци (НАФТА) и Асоцијација земаља североисточне Азије (АСЕАН).

Најбољи пример стварања успешне регионалне економске интеграције је Европска унија (ЕУ), створена пре више од шездесет година, рачунајући формира-

² нпр. Савет за узајамну економску помоћ – СЕВ и Бенелукс.

ње Европске економске заједнице (ЕЕЗ) 1957. године или ако за прво интегрисање на тлу Европе узмемо Европску заједницу за угаљ и челик из 1951. године. Свој почетак доживела је у послератном периоду као начин превазилажења проблема насталих због ратних разарања, урушених националних економија и изражених подела међу државама, посебно између Француске и Немачке. Указана потреба да се обнови и уједини Европа препозната је у изградњи економских односа који ће убрзати опоравак и обезбедити даљи економски развој. Европска унија је потом непрестано развијана и проширивана. Она је својеврстан узор за многе економске интеграције које су касније стваране у другим регионима света. Основана је 1992. године Мастрихтским уговором и има 28 пуноправних чланица. Као што је напоменуто, представља највиши ниво економске интеграције, који поред економске има и политичку и безбедносну компоненту. Она функционише интегрисано у области пољопривреде, трговине и заштити животне средине и другим областима, води заједничку монетарну и спољну политику, али националне државе задржавају самосталност у социјалној сфери, заштити потрошача и унутрашњој политици у заштити сопствених националних интереса. До данас она није заокружила свој простор на целокупан географски простор Европског континента, а један од разлога је политика проширења која обазриво предвиђа развој и приближавање нормама, стандардима и вредностима ЕУ, потенцијалних кандидата за чланство у ЕУ.

На простору Европе постоје и друге регионалне економске интеграције као на пример Централноевропска зона слободне трговине (ЦЕФТА), Европска зона слободне трговине (ЕФТА), Црноморска економска сарадња, Савет балтичких држава и бројне друге иницијативе. Европска унија има јасно изражени став да земље које желе да развијају било какав вид односа са њом морају да успостављају и одржавају регионалну сарадњу и развијају добросуседске односе. „Регионална сарадња је један од темељних принципа ЕУ чије су чланице у циљу заједничког просперитета прихватиле да чврсто повежу своје економије. Стварање јединственог економског простора је окосница унапређења прекограничне сарадње, јачања регионалне инфраструктуре, заштите животне средине, стабилности и безбедности Европе у целини“ [18, страна 39]. Регионална сарадња као таква је одговор Европе стању нестабилности и постојање консензуса свих чланица ЕУ да се тиме успостављају такви облици односа који омогућавају успостављање дугорочног мира и одрживог развоја.

Распадом Варшавског пакта, престанком са радом Савета за узајамну економску помоћ, земље припаднице некадашњег „Источног блока“ окрећу се ка интеграцији са Европском заједницом (У даљем тексту: ЕЗ) са циљем развоја демократије и преласка са планске бирократске економије на тржишно привређивање и одбацивања социјалистичког концепта уређења државе. Пролазећи период транзиције, активности су усмераване на изградњу капиталистичког друштва усвајањем либералног система вредности на основама тржишне економије и политичког плурализма. Под притиском ЕУ, бивше социјалистичке земље се усмеравају у правцу међусобне сарадње на економском и политичком плану, да би на простору средње Европе, 1992. године, била формирана Централна европска зона слободне трговине (лат. CEFTA),³ од стране

³ Централна европска зона слободне трговине – CEFTA, добила је назив по узору на Европско удружење слободне трговине – EFTA.

Мађарске, Пољске и Чехословачке. Договор материјализован потписивањем споразума предвиђао је да се елиминишу ограничења између чланица, посебно у области царинске политике. Договор није предвиђао пријем нових чланица, јер су активности земаља оснивача биле усмерене на брз пријем у ЕУ. Судаћи да се процес интеграције у ЕЗ није тако брзо реализовао, од 1995. године омогућено је да се регионална иницијатива прошири. Судаћи да су чланице СЕФТА оствариле међусобну трговину са чланицама ЕЗ, остале државе са простора централне и југоисточне Европе биле су заинтересоване за чланство у СЕФТА. Словенија је постала члан као пета земља⁴ 1996. године, а затим се иницијатива проширивала пријемом у чланство Румуније (1997.), Бугарске (1999.), Хрватске (2003.) и Македоније (2006.). Земље које су биле примљене у ЕУ престајале су да буду чланице иницијативе.

„За разлику од првих година функционисања СЕФТА, када су чланице у условима економске кризе, готово невољно и под притиском ЕЗ формирале ову организацију, касније оцене улоге и резултата овог споразума (како званичне, тако и академске) углавном су биле повољне. Тако се указивало да је СЕФТА у знатној мери помогла да се обнови и ревитализује трговина између некадашњих чланица Савета за зајамну економску помоћ. Организација је истицана као једна од најуспешнијих организација слободне трговине, која је, између осталог омогућила удвостручење трговине њених чланица у само три године (са 6 милијарди на 11 милијарди америчких долара у периоду 1993–1997). Земље СЕФТА су развојем међусобне сарадње у области трговине ојачале и свој положај за улазак у ЕУ“ [19, страна 115–116].

Организациона структура заснивала се на једном органу под називом Заједнички комитет, у чијем раду су учествовали министри за привреду или за економске односе са иностранством из земаља чланица. Залагали су се за либерализацију трговине, али нису у потпуности елиминисане царине у међусобној трговини чланица, као да и нису у потпуности прихваћене вредности изграђиване у ЕЗ. У првом реду потпуно слободно кретање људи, робе и услуга, оснивање предузећа ради изградње конкурентности и могућност слободног настањивања, тако да нису испуњени услови потпуне интеграције између земаља чланица. Изостала је и заједничка политика по многим питањима у областима социјалне, економске и привредне политике, саобраћаја и инфраструктуре, заједничких инвестиција и другим областима интеграционог уређења. У даљем раду организација је била под великим утицајем ЕУ, услед чега је и дошло до ширења на остале просторе земаља у транзицији.

Након уласка Македоније 2006. године, донета је одлука о даљем ширењу СЕФТА на регион ЈИЕ. Нови чланови постали су Србија, Албанија, БиХ, Црна Гора, Молдавија и територија Косова под контролом међународних снага (лат. UNMIK). Са новим чланицама иницијатива је, уз подршку и утицај ЕУ, уредила многе области које нису биле регулисане до 2006. године и успоставила је сложенију организацијску структуру. Ту треба истаћи успостављање зоне слободне трговине, регулисана трговинска размена пољопривредних производа, искључени су могући протекционистички односи и успостављен је механизам за решавање спорова покретањем арбитражног поступка. Наравно да је највећи бенефит бесцарински третман приликом извоза у земље ЕУ.

⁴ Чехословачка се 1993. године поделила на Чешку и Словачку.

Централна европска зона слободне трговине је данас, у односу на почетак свог постојања „знатно амбициознији и свеобухватнији аранжман, јер не обухвата само питања трговине индустријских производа, него и трговину услугама, инвестиције, правила о конкуренцији, јавне (државне) набавке и питања интелектуалне својине“ [19, страна 119].

И поред неких проблема који су се јавили међу чланицама⁵ може се закључити да CEFTA омогућава равномернији економски развој чланица, бољу међусобну сарадњу, учешће у заједничким инфраструктурним пројектима, лакши приступ тржишту ЕУ и превазилажење различитости. Очекује се с правом да економски параметри у економској размени то и покажу кроз раст извоза, запослености и порасту животног стандарда становништва на простору земаља чланица.

Као што смо напоменули за моменат настанка CEFTA, распадом Варшавског пакта, престанком са радом Савета за узајамну економску помоћ и нестанак са сцене СССР-а, искоришћен је тренутак за развој нове организације у виду регионалне сарадње на иницијативу Турске 1992. године под називом Црноморска економска сарадња (Black Sea Economic Cooperation – BSEC).

Чланице ове организације су: Албанија, Азербејџан, Бугарска, Грузија, Грчка, Јерменија, Молдавија, Румунија, Русија, Србија, Турска и Украјина. Више земаља има статус посматрача: Аустрија, Белорусија, Хрватска, Чешка, Египат, Француска, Немачка, Израел, Италија, Пољска, Словачка, Тунис и САД. Оног тренутка када су Румунија и Бугарска постале чланице ЕУ, Европска унија је проширила своје границе изласком на Црно море, а у BSEC комисија ЕУ је добила статус посматрача.

Циљ формирања је био приближавање земаља Црноморског региона стандардима ЕУ, а временом је развој односа и сарадње са ЕУ постављен као један од најистакнутијих приоритета. Ипак, треба истаћи да данас свака од чланица у свом присуству на простору који захвата BSEC види своје националне интересе. Овде посебно треба издвојити Русију са аспекта нове спољне политике, Турску која од 1999. године чека на чланство у ЕУ и сходно својој позицији жели себе да наметне као лидера у региону и Грчку ради бољег праћења ситуације у региону са аспекта односа са Турском и аспекта позиције земље чланице ЕУ. Остале чланице желе да буду активни субјекти међународних односа у региону и присутни у подручју Црног мора као стратешки важном простору.

Посебан моменат представља 2008. година, када ЕУ успоставља односе са BSEC. Нови облик сарадње успоставља се кроз развој Црноморске синергије. „Црноморска синергија у суштини допуњава разне облике билатералне сарадње ЕУ са појединим чланицама BSEC, као што су: приступна стратегија ЕУ – Турска, стратешко партнерство са Русијом и тзв. политика *суседства* са Украјином, Молдавијом и земљама Кавказа. Основне области које су идентификоване као теме за развој *синергије* су: демократија и људска права, контрола прекограничног кретања, замрзнути конфликти, енергетика, транспорт, животна средина, трговина, поморство и рибарство, наука и образовање. Предвиђена су партнерства у три кључна сектора: животна средина, транспорт и енергетика“ [19, страна 148].

⁵ БиХ је примењивала заштитне мере за неке пољопривредне и прехранбене производе према Хрватској и Србији, што је у супротности са споразумом. Учешће UNMIK–Косова је било извор техничких и политичких проблема.

Организација за црноморску економску сарадњу покрива велики простор који карактерише повољан транзитни положај и огромно природно богатство у делу Каспијског басена, међу којима су посебно значајна налазишта нафте и природног гаса. Земље чланице „заједно имају 327 милиона становника (5,8% светске популације), а ако се узму у обзир три области Русије које излазе на Црно море, укупно становништво региона броји 190 милиона људи“ [19, страна 140–141], са површином од приближно 20 милиона квадратних километара.

Организација за црноморску економску сарадњу има сложу организацијску структуру. Успоставила је институционални оквир, више тела која у разним областима обављају своју функцију, али структурална развијеност није оправдала у потпуности своје постојање, јер недостају конкретна решења у дефинисању стратегије и приоритетних циљева. Можда, узрок треба тражити у културолошким, социјалним, политичким и економским разликама између земаља чланица, као и нерешених односа између неких чланица. Постоји пасивност, можда и неодлучност, а свакако и неефикасност да организација покаже снагу дипломатије на пољу решавања кључних политичких и безбедносних питања, па отуда оријентисаност на неполитичке циљеве. Економска криза утиче на успешност организације, негативно са аспекта недовољне економске размене и недовољних финансијских средстава за рад организације због економских тешкоћа већине земаља чланица. Политичка нестабилност као нпр. у Молдавији утиче на процес сарадње и рада BSEC.

Позитивни резултати BSEC испољавају се у развијеном институционалном апарату, тако да је на почетку почела као регионална иницијатива, а временом је прерасла, тачније 1998. године, у међународни субјект на простору који захвата. Непосредно по оснивању, неколико година касније, формирана је Црноморска банка за трговину и развој и она може представљати моћну финансијску осовину будућих збивања у BSEC. Сарадња је изузетно активна у областима заједничке борбе против организованог криминала, као и против свих видова тероризма и илегалних миграција, борбе против корупције, сарадње у случају ванредне ситуације, транспорта, успостављања зоне слободне трговине и сарадњи царинских служби, образовања, науке и технологије, туризма итд.

Организација је много учинила на унапређењу односа како у региону тако и у односу са Европском унијом, а предузетим активностима у свом раду унапредила је вредности на пољу сарадње и безбедности и тиме се приближила стандардима ЕУ.

У септембру 1993. године, Сједињене Америчке Државе, Канада и Мексико потписале су Северноамерички споразум о слободној трговини (НАФТА), који је ступио на снагу 1. јануара 1994. године. Овај споразум је на крају довео до слободне трговине добрима и услугама у читавој области Северне Америке. Интеграција је такође постепено укинула многе друге баријере трговини и смањила је баријере пограничним инвестицијама ове три земље. Са 40 милијарди долара увоза из Сједињених Америчких Држава током 1993. године, Мексико је у време када је споразум ступио на снагу већ био трећи највећи трговински партнер САД, одмах иза Канаде и Јапана. Главни утицај НАФТЕ био је на трговину САД и Мексика, а Канада се придружила преговорима само да би била сигурна да ће њени интереси остати заштићени. Примена НАФТА користила је Мексику тако што га је водила у привредни раст вођен извозом што је била последица повећаног приступа огромном тржишту САД и путем растућих директних страних инвестиција у Мексико.

Асоцијација земаља североисточне Азије (АСЕАН) формирана је 1976. године и обухвата 10 земаља на Азијском континенту: Индонезија, Малезија, Сингапур, Филипини, Брунеи, Тајланд, Вијетнам, Камбоџа, Лаос и Мјанмар. Ова иницијатива је пример формирања са политичким циљем како би се спречило ширење комунизма у региону. У каснијем периоду ствара се идеја заједничког тржишта и развија регионална трговина, а данас тежи ка ближем политичко-безбедносном, друштвено-културном повезивању уз економски развој интеграције.

Бразил, Аргентина, Парагвај и Уругвај окупљени су у интеграцији МЕРКОСУР. У Африци су државе интегрисане у сарадњама источне, западне и централне Африке. Пацифичка економска конференција за сарадњу (АПЕС) представља форум за унапређење сарадње, не можемо је уврстити у интеграцију, али под претпоставком да то постане, била би најјача регионална економска интеграција у свету. То исто се може рећи и за Шангајску организацију за сарадњу. Ово указује да је цео свет повезан у регионалним интеграцијама и да оне представљају спону између националних и глобалног светског тржишта.

Данас је заступљен функционални (спонтани или тржишни) облик интегрисања под утицајем деловања Транснационалних компанија (У даљем тексту: ТНК), банака и других финансијских институција. Данас су ове интеграције између предузећа, банака, или банака и предузећа по броју далеко надмашиле интеграције институционалног типа. Процес глобализације означава период потпуне доминације ТНК у светској привреди. Транснационалне компаније сировине набављају и прерађују тамо где су најјефтиније, пројектују и производе тамо где је најстручнији кадар и најјефтинија радна снага, а продају тамо где могу остварити најбољу цену, односно профит. На тај начин ТНК користе монополски положај у светској трговини. Велика финансијска моћ омогућава им значајан утицај и у сфери политике, како на простору земље порекла компаније (земље матице), тако и на простору где имају своје филијале (земље домаћина). Као субјекти међународних односа, постоје бројне компаније које имају већу економску снагу и политички утицај од многих земаља у свету. Уколико се наставе процеси глобализације који јачају економску моћ ТНК, њихов политички утицај ће се појачати на уштрб суверенитета националних држава. Приступ економском пословању, где профит представља једини циљ, директно угрожавају међународну безбедност. Продубљивање јаза између развијених и неразвијених, као што је истакнуто, има негативне последице на дужи период по мир и безбедност у свету. Још једна негативност која се испољава је у извозу прљавих технологија, јер су прописи о еколошкој заштити у неразвијеним земљама далеко блажи, што се негативно одражава на еколошку безбедност.

Транснационалне компаније имају велики капитал који улажу као стране директне инвестиције у државе где могу остварити профит. Државе у које улажу, а посебно се то односи на неразвијене и земље у развоју, заинтересоване су за инвестирања и страна улагања, јер је то неопходно за економски раст и развој њихових националних економија. Пре улагања капитала ТНК врше процену ризика кроз сагледавање правних оквира заштите сопствених интереса у оквиру које цене и стање безбедности на простору те државе. Зато државе да би привукле стране директне инвестиције предузимају активности на стварању повољног безбедносног амбијента и то представља позитиван утицај овог облика економских интеграција на јачање безбедности једне државе.

Међузависност економије и безбедности

Данас, препознавање појава које прете националном опстанку није ограничено на област војске, него је проширен на све сфере друштвеног живота, па између осталог и економије.

Процес глобализације је проузроковао бројне противречности, поделио је свет на богате и сиромашне и са собом донео читаву лепезу разноликих несугласица, сукоба и размимоилажења у путевима остваривања појединачних националних циљева. У процесу глобализације наступа се снагом интереса и моћи, при чему се мотиви и узроци налазе у економској сфери и интересима капитала, што доводи до све већих разлика у степену друштвеног богатства између развијених земаља, земаља у развоју и неразвијених земаља.

„Неки подаци говоре да свега 15% становника Планете располаже са 85% светског богатства, односно да (по неким блажим критеријумима) готово 80% човечанства располаже тек са 20% богатства света. Из програма Уједињених нација за развој дознајемо да се богатство планете за последњих пет деценија увећало за око шест пута, а да је у исто време сиромаштво увећано у чак стотину земаља света. Томе у прилог говори и податак да данас готово половина светске популације живи са око један или два долара дневно, или чак мање од тога“ [20, страна 204].

У институционалним моделима економских интеграција, споразуми о интеграцијама обично садрже протекционистичке економске мере којима се ограничава земаљама нечланицама пласирање производа на простор земаља чланица интеграције, што директно угрожава неразвијене земље, јер им сужава тржиште и онемогућава извоз као могући спас оздрављења националне привреде. „На листи највећих светских трговинских сила с најоштријим протекционистичким мерама на првом месту се налази Европска унија, а следе је САД, Канада и Јапан. Те земље су увеле најстрожије трговинске баријере против производа текстилне индустрије и пољопривреде, које су пресудне за опстанак сиромашних земаља“ [21, страна 75].

Интегрисане групације воде рачуна о сопственим економским интересима, за постављајући потребе остатка света, чиме неразвијене земље бивају све више зависне, што се негативно одражава на међународну безбедност. Високо развијене земље нису зависне од неразвијених, али обрнуто зависност је присутна. У случајевима испољавања зависности, у тим земаљама може доћи до значајног слабљења економске, политичке и војне моћи и њене унутрашње дестабилизације. Настају социјални проблеми, а још опасније од тога је што социјална нестабилност значајно погодује појави корупције, организованог криминала и тероризма, чиме је угрожена лична и национална безбедност. Долази најчешће до верских и етничких сукоба, појаве миграција и преливања криминала и тероризма на друге просторе чиме се угрожава међународна безбедност [22].

Продубљивање разлика између развијених и неразвијених, у даљим дешавањима, имаће негативне последице на дужи период по мир и безбедност у свету.

„Повезаност економског развоја и безбедности није сасвим нова и неистражена релација на нивоу концепта и теорије безбедности, као што ни међузависност економских и безбедносних процеса није пренебрегнута у домену практичне политике. У складу са тим јесте и концепт реформе сектора безбедности смештен у шири кон-

текст друштвеног развоја, у чијој се основи налазе управо економија и економски раст. Концепт реформе сектора безбедности је уосталом и настао као последица напора донаторске заједнице да помогне и подстакне одржив развој у постконфликтним и транзиционим друштвима, у којима је мањак националне и људске безбедности био једна од непремостивих препрека за бржи економски развој“ [23, страна 7-8].

У државама света присутна је зависност коју неке од привреда у већој или мањој мери испољавају. То су углавном зависност од великог увоза енергије, посебно нафте, и зависност од недостатка других природних ресурса, зависност од спољне задужености и многих других испољавања. Потреси на тржишту не остављају могућност избора, због чега имају директан утицај на гушење привредне активности, а могу чак изазвати и привредни колапс. Свака зависност представља потенцијалну опасност и може да угрози не само нормално деловање и развој привреде, него и политичку независност и безбедност земље, као и да унесе сметње и кризне ударе у светску економију. Свако нарушавање нормалног деловања и развоја привреде са собом повлачи социјалну нестабилност која значајно погодује појави организованог криминала, корупције, угрожавања личне безбедности, чак и тероризма. Све то може имати негативне импликације и на међународну безбедност.

„Данас је јасно да промене изазване процесом глобализације иницирају ризике због којих постају све мање значајни простор, време и границе између држава и континената и чији се токови и последице све теже могу предвидети и контролисати“ [21, страна 102].

„Светску привреду данас карактерише, више него икада раније у историји човечанства, висок степен привредне међузависности великог броја националних привреда у свету“ [24, страна 37]. Глобални процеси намећу све теснију међузависност која доводи до све веће осетљивости и рањивости земаља на кризе, без обзира на карактер кризе и дела света где она избија. Кризе немају данас само локални карактер, оне утичу много шире и погађају цео свет.

Утицај економских интеграција на безбедност

Ширење интеграција је логични след економског развоја и тежње за проширивањем тржишта и увећавањем потенцијала и снаге сваке интеграције појединачно. С тим да се формиране интеграције налазе на одређеном ступњу развоја, са уређеним односима, правилима и обавезама понашања, те самим тим државе које желе да уђу у њен састав морају да испуне одређене услове у областима политике, економије, безбедности, екологије [25] и свим другим областима које су уређене на простору интеграције у склопу заједничког деловања. На тај начин интеграције утичу на повећање безбедности, јер се безбедност апострофира као један од најбитнијих услова за стварање и ширење интеграција.

Економске интеграције у почетној фази имају за примарни циљ економски интерес, а безбедност није истакнута. Ипак треба нагласити да се у остваривању економског интереса води рачуна о ризику пословања и да се ризик пословања смањује у стабилном политичком окружењу и постојању високог нивоа безбедности, што омогућава економским субјектима постизање жељених позитивних ефеката и синергијског

ефекта⁶ деловања у остваривању циља интеграције. Зато безбедност треба посматрати као заједнички интерес свих субјеката укључених у интеграциони процес, а економску безбедност држава као један од кључних елемената на којима почива национална безбедност. У случајевима нарушавања безбедности у једној држави или нарушавања односа између две државе, због економске међузависности, државе у окружењу или две сукобљене државе претрпеће економске губитке у свим привредним областима у којима су развили трговину и испољили капитална улагања.

У оквиру економске интеграције, између држава чланица се интезивно одвија не-сметано кретање људи, роба, капитала и информација. Угрожавањем безбедности у било ком делу држава чланица, због отворености граница, осетиће се последице на читавом простору интеграције. Из тих разлога, ради заштите сопствених интереса, личне, економске и свих других врста безбедности, државе чланице у даљем развоју интеграције теже да регулишу заједничко деловање по питању безбедности на простору интеграције, што значајно утиче на стабилност у региону интегрисаних држава.

„Како је добро познато из класичне теорије међународне трговине, слободна размена добара обећава позитивни учинак на просперитет свих на које се она односи. Очито пораст друштвеног богатства који произилази из либерализације тржишта производима је добар економски разлог да се с тим циљем започне интеграција“ [4, страна 248]. Пораст друштвеног богатства и повећање животног стандарда грађана умањује тензије у друштву, омогућава решавање социјалних проблема, а самим тим обезбеђује личну и колективну безбедност. Такође економско повезивање врши утицај и на повезивање у другим областима друштвеног живота као што су култура, уметност, образовање и врши позитивне утицаје на упознавање и уважавање културолошких разлика ради успешније сарадње и умањења тензија између држава.

Стварање регионалних интеграција може спречити сукобе у региону, а Морис Шиф (Maurice Schiff) и Алан Винтерс (Alan I. Winters) препознају три ситуације у којима настанак регионалних интеграција утиче на смиривање потенцијалних сукоба: (1) Престанак унутрашњих сукоба, (2) Заштита земаља чланица од треће стране и (3) Спречавање сукоба између земаља чланица интеграције“ [26, страна 23-24]. У периоду иза нас, последице сукобљавања народа и држава на простору Југоисточне Европе (У даљем тексту: ЈИЕ), међусобна оптуживања, тражење кривца и међународна осуда у процесима пред Хашким трибуналом, дуги низ година су представљале препреку у развијању суседских односа. Може се рећи да је безбедност ЈИЕ, након периода трауматичних догађаја и процеса, али и ангажовања ЕУ и САД кроз многобројне иницијативе, програме и организације у доброј мери унапређена. Сигурно да унапређењу односа доприноси и чињеница да су државе ЈИЕ опредељене за чланство у ЕУ и НАТО. Односи међу државама су нормализовани, остварен је значајан напредак у процесу придруживања НАТО и ЕУ. Хрватска је у међувремену постала чланица ЕУ, Црна Гора је добила позив за улазак у НАТО, док остале настављају пут достизања услова за пријем у поменуте организације, сходно својим политичким опредељењима.

⁶ „Синергијски ефекат“ је објаснио Дејвид Рикардо (David Ricardo) у Теорији упоредних трошкова. Термин у овом случају значи да су резултати производње у интегрисаном подручју већи од збира производње националних економија.

Сарадњом у региону утиче се на економску обнову региона, а са аспекта превенције од конфликта, утицај сарадње држава региона у економској сфери има позитиван утицај. Заједничке норме које државе региона усвајају на путу евроатланских интеграција, спречава да појава несугласица ескалира у озбиљнији сукоб.

Закључак

Глобални процеси намећу све теснију међузависност која доводи до све веће осетљивости и рањивости земаља на кризе, без обзира на карактер кризе и дела света где она избија. Кризе немају данас само локални карактер, оне утичу много шире и погађају цео свет.

Економије које имају развијену економску сарадњу са већим бројем држава и покривају веће тржиште, отпорније су на последице криза у појединим деловима света. Структурно прилагођавање савременим захтевима и потребама тржишта, улагање у развој и брза примена научних и технолошких достигнућа, такође повољно утиче на отпорност на кризе.

Ширење интеграција је логични след економског развоја и тежње за проширивањем тржишта и увећавањем потенцијала и снаге сваке интеграције појединачно. С тим да се формиране интеграције налазе на одређеном ступњу развоја, са уређеним односима, правилима и обавезама понашања, те самим тим државе које желе да уђу у њен састав морају да испуне одређене услове у областима политике, економије, безбедности, екологије и свим другим областима које су уређене на простору интеграције у склопу заједничког деловања. На тај начин интеграције утичу на повећање безбедности, јер се безбедност апострофира као један од најбитнијих услова за стварање и ширење интеграција.

Интеграције не искључују несугласице у међусобним односима држава чланица, али успостављање заједничких норми, правно прописаних институционалних ограничења и успостављене економске међузависности, обезбеђују тражење решења дипломатским средствима и мирним путем чиме се озбиљнији сукоби своде на минимум.

На крају можемо закључити да економске интеграције стварају бољу економску слику држава и утичу на успостављање већег степена безбедности између држава чланица.

Литература

- [1] <http://www.vokabular.org/?lang=sr&search=integracija>, приступ: 31.10.2015.
- [2] Љубиша Адамовић, *Интеграција и дезинтеграција светске привреде*, Савремена администрација, Београд, 1987.
- [3] Милорад Унковић, *Међународна економија*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010.
- [4] Душица Карић, Радоје Зечевић, Драгомир Карић, *Економске интеграције – последица процеса глобализације и економског развоја*, 3. Међународна научна конференција – Зборник радова: Савремена знања и нови извори енергије у функцији друштвено-економског развоја, Нови Пазар, 2012.

[5] Sannwald R., Stohler J., *Economic Integration, Theoretical Assumption and Consequences of European Unification*, Princeton University Press, New Jersey, 1959.

[6] Нинела Кордић, презентација са предавања, факултет Сингидунум, доступно на: <https://www.google.rs/#q=regionalne+integracije.ppt>

[7] Бранко М. Ракић, *Остваривање мира преко међународног организовања и интегрисања држава*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2009.

[8] Charles Pentland, *International Theory and European Integration*, The Free Press, A Division of Macmillan Publishing Co. Inc., New York, 1973.

[9] David Mitrany, *The Progress of International Government*, Yale University Press, New Haven, 1933.

[10] David Mitrany, *A Working Peace System*, Quadrangle Books, Chicago, 1966.

[11] Ивица Стојановић, *Економија*, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд, 2005.

[12] Филип Ејдус, Домети и ограничења либералних теорија међународне безбедности http://www.filipejdus.com/Public/Uploads/Attach/ejdus_2014_dometi_i_ogranicenja_liberalnih_teorija_medjunarodne_bezbednosti_548d6aa619e3d.pdf, приступ: 08.12.2015.

[13] Адам Смит, *Истраживање природе и узрока богатства народа*, Култура, Београд, 1970.

[14] Erich Weede, *Economic Policy and international security: rentseeking, free trade and democratic peace*, *European Journal of International Relations*, 1995.

[15] Doyl M.W., *Kant, liberal legacies and Foreign Affairs*, *Philosophy et Public Affairs*, 1983.

[16] Mauer V., Cavelty M.D., *Handbook of Security Studies*, London, 2012.

[17] Влатко Милета, *Грађанске теорије међународних економских интеграција*, часопис Политичка мисао, бр. 2/3, Београд, 1983.

[18] Драгољуб Секуловић, *Војна географија 2*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011.

[19] Душко Лопандић, Јасминка Кроња, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сарадња на Балкану*, Европски покрет, Београд, 2010.

[20] Крстан Малешевић, *О (пост) модерној економији и (не) слободи*, Економски анали бр. 166, Београд, јул-септембар 2005.

[21] Станислав Стојановић, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд, 2009.

[22] Ненад Милошевић, Раде Славковић, *Имиграција као облик савремених претњи земљама Европске уније*, Војно дело бр. 6/2016.

[23] Мирослав Хаџић, Јелена Радоман, *Међузависност економије и безбедности*, Економија и безбедност – публикација истоимене конференције, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.

[24] Предраг Бијелић, *Безбедност привредног развоја у глобализованом свету и обезбеђење сировина међународном трговином*, Економија и безбедност – публикација истоимене конференције, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2009.

[25] Хатица Бериша, Мила Јегеш, Раде Славковић, *Нови безбедносни изазови са аспекта еколошке заштите*, Техника – часопис Савеза инжењера и техничара Србије бр 4, Београд, 2015.

[26] Предраг Бијелић, *Економика међународних односа*, Прометеј, Београд, 2003.